

ÇİN VE AMERİKA REKABETİNDE ORTA ASYA'NIN KONUMU

THE POSITION OF CENTRAL ASIA IN THE COMPETITION OF CHINA AND AMERICA

ПОЗИЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КОНКУРСЕ КИТАЯ И АМЕРИКИ

Mehmetali KASIM*

ÖZ

Amerika 20.yüzyılda dünya ekonomisi ve siyasetinde belirleyici dünya gücü olarak varlığını sürdürmüştür. 21. yüzyılda da liderlik statüsünü koruyup koruyamayacağı, 1978 yılı sonrası reformlarla hızla gelişmekte olan, iktisadi, askeri ve siyasi olarak oldukça ilerleme kaydeden ve gelişmeye devam edeceği beklenen Çin karşısında sorgulanmaya başlamıştır. Amerika yönetimi ve halkının mevcut gerçekler karşısında düşman algısı büyük derecede değişmeye, gittikçe Çin tehdidi İslam ve Rus tehdidinin yerini almaya başlamıştır. Amerikalılar, günümüzde artık kendi güvenliğine ve dünyadaki liderlik statüsüne en büyük rakibin Çin olduğuna inanmaktadır. Amerika hükümeti, Asya'ya yönelik stratejiler, politikalar geliştirerek uygulamaya başlamış ve dünya çapında işbirliği arama sürecine girmiştir. Çin, bunu kendini çevrelemek olarak algılamakla kalmamış, aksine dünyanın süper gücü olma hayalini gerçekleştirmek için batı stratejisi başta olmak üzere Kuşak Yol gibi projeleri geliştirerek etki alanını genişletmeye başlamıştır. Orta Asya -özel coğrafi konumuyla- hem Amerika hem de Çin açısından gittikçe önem kazanarak, büyük güçlerin yeni bir rekabet alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada nicel ve nitel verilere dayanarak Çin ile Amerika'da cereyan eden siyasi, ekonomik gelişmelerin dünya güç dengelerinin değişimine olan etkileri değerlendirilmiştir. İki devlet arasında ortaya çıkan ticaret savaşları ve onun nedenlerinin ele alınmasıyla beraber iki süper gücün küresel rekabetindeki Orta Asya'nın önemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin, Amerika, Orta Asya, Güç Dengesinin Değişimi, Büyük Güçler Rekabeti.

ABSTRACT

America survived as the absolute world power in the "20th- century" world economy and politics. Whether it will maintain its leadership status in the 21st century or not has started to be questioned in the face of China, which was developed quickly after 1978 reforms. It

* ORCID: 0000-0002-2697-4650 Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Bölümü, kashgar16@gmail.com

Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

has made considerable progress in increasing economic, military, and political influence and expected to continue grow. In the face of reality, the perception of the enemy has started to change drastically both in American administration and its people. The Chinese threat has gradually begun to replace the threat of Islam and Russia. Americans now believe that China is the biggest competitor to its security and leadership status in the world. The US government started to develop strategies and policies for Asia and entered the process of seeking cooperation worldwide. China not only does perceive this as encirclement but rather, it has expanded its influence by developing projects such as Towards the West strategy, Belt and Road Initiatives, to realize the dream of becoming the world's superpower. Central Asia, with its unique geographical location, has gained increasing importance for both America and China and has emerged as a new competition arena of great powers. In this study, the effects of political and economic developments occurring in China and America to the change on balance of power is evaluated based on quantitative and qualitative data. The trade wars between them and its causes, as well as the importance of Central Asia in the global competition of the two superpowers have been examined.

Key Words: *China, America, Central Asia, The Changing Balance of Power, Great Power Competition.*

АННОТАЦИЯ

Америка выжила в качестве решающей мировой державы в мировой экономике и политике 20-го века. Будет ли он сохранять свой лидирующий статус в 21-м веке или нет, стало подвергаться сомнению перед лицом Китая, который быстро развивался после реформ 1978 года. Он добился значительного прогресса в наращивании экономического, военного и политического влияния и, как ожидается, продолжит рост в ближайшем будущем. Перед лицом реальности восприятие врага начало резко меняться как в американской администрации, так и в ее людях. Китайская угроза постепенно начала вытеснять угрозу ислама и россии. Теперь американцы считают, что Китай является крупнейшим конкурентом его безопасности и лидерского статуса в мире. Правительство США начало разрабатывать стратегии и политику для Азии и вступило в процесс поиска сотрудничества по всему миру. Китай не только воспринимает это как окружение, но и расширил свое влияние, развивая такие проекты, как стратегия «На пути к Западу», «Пояса и дороги», для реализации мечты стать мировой сверхдержавой. Центральная Азия с ее особым географическим положением приобрела все большее значение как для Америки, так и для Китая, и стала новой ареной конкуренции великих держав. В этом исследовании влияние политических и экономических событий, происходящих в Китае и Америке, на изменение баланса сил оценивается на основе количественных и качественных данных. Были рассмотрены торговые войны между ними и их причинами, а также важность Центральной Азии в глобальной конкуренции двух сверхдержав.

Ключевые слова: *Китай, Америка, Центральная Азия, меняющийся баланс сил, конкуренция великих держав.*

1. Giriş

1978 yılında eski Çin Başbakanı Deng Xiao Ping, Çin ekonomik sisteminde yeni reformlar uygulamaya başladı. Çin ekonomisini dünyaya açarak, yabancı yatırım ve teknolojilerin girmesini teşvik etti. Yeni reformlar sayesinde Çin ekonomisinde hızlı büyüme oranını, 1989-2019 yıllarında ortalama %9,5 gerçekleştirdi. Son on yıl gibi kısa bir süre içerisinde Çin ekonomisi dünyada 10.

sıradayken, bugün devlet geliri on trilyonu aşarak 2. büyük ekonomi durumuna geldi. 1978 yılında Çin ekonomisi dünya ekonomisinin %1,5'ine sahipken bu oran 2014 yılında %10'u geçmiştir (Lin, 2011: 214). Çin'in GSYH 2020 yılında 14,14 trilyon dolar olup, Amerika'nın 21 trilyon ekonomisinden geridedir. GSYH'nin satın alma gücü 27 trilyon doları geçmiş olup Amerika'nın 21 trilyon ekonomisini çoktan geride bırakarak dünyada ilk sırada yer almıştır ve dünya ekonomisi (91 trilyon dolar)indeki ağırlığı yükselmeye devam etmektedir (World Population Review, 2020). Çin'in sahip olduğu rezerv ise 2015 yılında 3,9 trilyon doları geçerek dünyada ilk sırada yer almıştır (World Bank, 2015). Çin, günümüzde gelişmekte olan en büyük ekonomi olmakla birlikte, dünyanın sanayi ve ticari merkezine dönüşmüş durumdadır. Çin borsası, Korona virüsü ve ticaret savaşı etkisiyle belli düzeyde değer kaybetmiş, Şubat verilerinde Çin'in sanayi üretimi 100 puanlık bir ölçekten 50'ye, Ocaktan sonra 50'den 35,7'ye düşmüştür (The Associated Press, 2020). Ticaret savaşları ve Korona virüsünün Çin ekonomisine olumsuz etki oluşturacağı şüphesiz olsa da Çin'in ekonomisine etkisi geçici ve sınırlı oranda olacağı, ekonominin birkaç sene içinde tekrar toparlanabileceği ve uzun vadeli büyümeye devam edeceği gözlemlenmektedir.

Çin'in ekonomik açıdan yükselmesi, beraberinde siyasi, askeri ve teknolojik alanda da yükselmesine ortam hazırlamıştır. Çin, gitgide Amerika'yla arasında olan ekonomik, teknolojik ve askeri alandaki farkı hızlı bir şekilde kapatmaya devam etmektedir. Güç dengesinin Çin'in lehine değişmesi Amerika tarafından tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Bu husus onun Rusya'yı kısa vadeli, Çin'i ise uzun vadeli rakip, dünya egemenliğine bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. Amerika, buna tepki olarak Asya merkezli stratejiler geliştirerek hayata geçirmektedir. Çin ise Amerika'nın Asya Pasifik'e ağırlık vermesine bir alternatif olarak batıya yönelik uygulamalar yapmaya başlamıştır ve dünyada ilk sıradaki süper güç olma rüyasını gerçekleştirebilmek için "Batı Stratejisi", "Kuşak ve Yol", "Çin yapımı 2025" gibi stratejiler geliştirerek hayata geçirmiştir. Bu hususta şüphesiz Orta Asya'nın önemli konumu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Moskova ve Pekin'in güçlenmekte olan etkisi ve hırsları karşısında Orta Asya ülkeleri batı ülkeleriyle de işbirliğine ihtiyaç duymaya başlamıştır (Rumer, Sokolsky ve Stronski, 2016). Özel coğrafi konuma ve bol enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen zayıf ülkelere dönüşen Orta Asya tekrar büyük güçlerin rekabet alanına dönüşmüştür. Çalışmada ilk olarak, Çin'deki ekonomik gelişmelerin, onun askeri ve diplomatik açıdan da yükselmesine, dünyadaki etkisinin artmasına ve Amerika'yla olan güç dengelerinin değişmesine nasıl katkı sağladığı değerlendirilmiştir. Sonra, Çin'in yükselmesinin ve uygulamakta olduğu yayılmacı politikalarının hem Amerika'daki tehdit algısının değişimindeki hem de onun dünya stratejisinin yeniden yapılandırılmasına olan katkısı ele alınmıştır. Ayrıca iki devlet arasında ticaret savaşlarını içeren küresel rekabetin cereyan etmesinin sebeplerine yer verilmiştir. Son olarak, Amerika'nın Asya stratejisine karşı bir tepki ve alternatif, bununla birlikte Çin rüyasını gerçekleştirebilmek için bir zorunluluk olarak hayata geçirilmiş Çin batı stratejisi ve Kuşak Yol

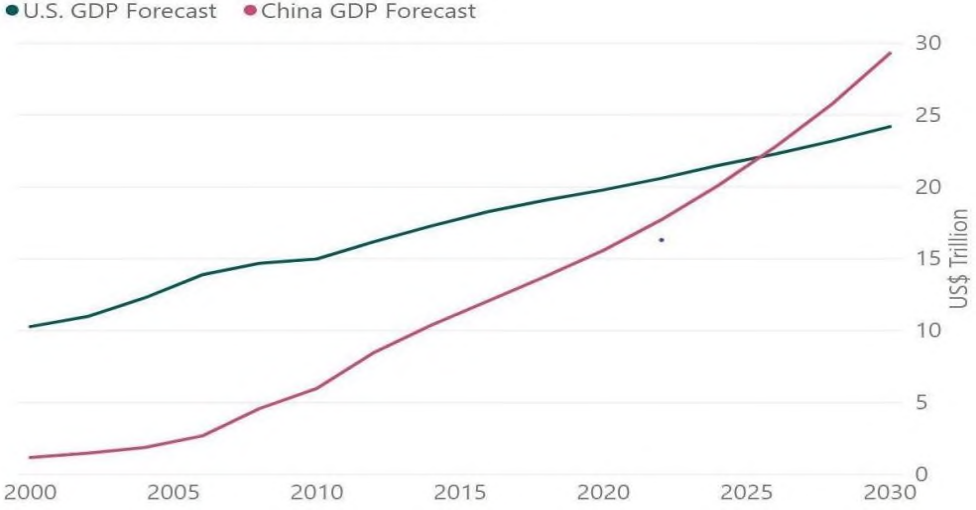
Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

girişimlerinde Orta Asya'nın konumunun nasıl daha önem kazandığı değerlendirilmiştir. Ayrıca, Amerika ve Çin arasındaki küresel rekabet alanlarından biri olarak tekrar ortaya çıkan Orta Asya'da büyük güçler rekabeti incelenmiştir.

2. Çin'in Gelişmesinin Amerika'yla Arasındaki Güç Dengelerinin Değişimindeki Etkileri

Çin ekonomisi, son 40 yılda hızla büyümeyi gerçekleştirmiş ve büyük zenginlik elde etmiştir. Bundan en fazla yararlı çıkan taraf Çin halkı değil Çin Komünist Partisi (ÇKP) olmuştur. Çin ÇKP lideri Xi ile karşılaştırıldığında batı demokratik ülke liderleri ülke ekonomisinde çok az yetkiye sahiptir (Corr, 2020: 1). Doğu Asya'daki gelişmeler ve batı dünyasının sağladığı kolaylıklardan yararlanarak Çin; ekonomik, ticari ve siyasi etkisini güçlendirme şansını elde etmiş, yabancı yatırım ve teknoloji transferi iktisadın ve sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Dinamik ve hızla gelişmiş Asya bölgesi ve zengin batı dünyası Çin sanayi üretimine ideal bir pazar olma vasfını sağlamıştır. Bu husus, Çin sanayi bölgelerini oluşturarak yabancı yatırım çekmesine ve ihracata yönelik kalkınma stratejisini başarılı bir biçimde uygulayabilmesine imkân sağlamıştır. Kısa zaman içerisinde Çin dünya ekonomisiyle çok yüksek derecede bütünleşmeyi gerçekleştirebilmiş olup ekonomik kalkınmada, gözlemcilerin tahmininden daha hızlı bir şekilde muazzam başarılar elde etmiştir.

Çin'in ekonomik başarısı, askeri ve diplomatik etkisinin de artmasını beraberinde getirerek 21. yüzyılda dünya siyasetine yön verebilecek dünya çapında güçlerden biri olarak ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur (Kasim, 2019: 907-10). Gizli harcamalar dışında 2008 ile 2019 yılları arasında Çin'in savunmaya ayırdığı bütçesi üç kat artmıştır. Ayrıca Çin'in savunma gücü gelecek otuz sene içinde Amerika'yı geçerek onu Çin yayılmacılığına karşı etkisiz bırakacağı öngörülmektedir (Corr, 2020: 2). Bu gidişat Amerika ve diğer dünya güçlerinin ilgisini çeken en önemli unsur olduğu bilinmektedir. Çin ekonomisinin sürdürülebilir bir şekilde batı ekonomisinden daha hızlı büyümeye devam etmesi yakın gelecekte Amerika'yla arasındaki farkı hızlı bir biçimde kapatması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu, Çin açısından savunma, teknoloji vb. alanlara rakip ülkelere daha fazla yatırım yapabilme gücü elde etmek anlamını da taşımış olup yakın gelecekte dengelerin Çin lehine değişebileceği öngörülmektedir.

Şekil 1. Amerika ve Çin GSYH Tahmini 1990-2030 (Trilyon dolar)

Kaynak: Pham, 2017.

Yukarda gösterildiği gibi Çin ekonomisi Amerika ekonomisinden oldukça hızlı bir oranda büyümüş ve gelecek dönemlerde de böyle devam edeceği tahmin edilmektedir. Çin, yalnızca dünyanın en büyük ekonomisi ya da dünyanın en büyük sanayi merkezlerinden biri olarak değil, aynı zamanda dünya teknolojik ve siyasi merkezlerinden birine de dönüşmektedir. Amerika başta olmak üzere batı ülkelerinin yavaş bir biçimde büyümesine karşılık, Çin ekonomisi dünya ekonomik büyüme ortalamasından daha hızlı bir şekilde büyümeye devam etmektedir. Bu durum Çin'in gelecekte de ekonomik gücünü ve etkisini genişletmeye devam ederek dünya güç dengelerini kendi çıkarlarına yönelik değiştirebilmesine avantaj sağlayabilecektir (Kasim, 2019: 906-915).

Çin'in iç ve batı bölgeleri doğuya göre iktisadi kalkınmada geride kalmıştır. Doğu batı arasındaki gelir eşitsizliği büyümüştür. Bu etkili bir çözüm süreci olmadığı takdirde iktisadi farklar büyüyerek, eşitsizlikten kaynaklanan bazı huzursuzluklara neden olabilecektir. Geçtiğimiz dönemlerde Çin'in dünyaya açılmasında doğu hızlı batı yavaş, sahil bölgeler güçlü kara bölgeler zayıf bir durum ortaya koymuştur (Li, 2014: 8). Bu durum Çin hükümetini ciddi adımlar atmaya zorlamıştır. Mevcut durumu avantaja çevirmeye ve geride kalmış bölgeleri gelişme potansiyeli olarak değerlendirmek için Çin'in "Batıya Doğru" stratejisinin ve "Kuşak Yol Girişimi" projesinin geliştirilmesinde bölgelerarası dengesizliğin de malum katkısı bulunmaktadır. Çünkü batıya doğru ilerlemek ve batı devletleri pazarına daha kolay ulaşabilmek, geri kalmış kara bölgeler ekonomisinin de dünya piyasasına açılması ve bu bölgelerin kalkınması için daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Orta ve batı eyaletler devlet içinden ve dış dünyadan gelebilecek yatırımları kendine çekerek ulaşım, alt yapı kuruluşlarını modernleştirilme şansı elde edebilecek ve iktisadi gelişmede büyük başarılar saklayabilecektir. Bu bölgeleri kalkındırmak Çin'in gücüne güç katacak ve dünya genelindeki etkisini

Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

artırabilecektir. Çin'in demografik olarak Amerika'dan oldukça kalabalık olması, kişi başına gelir düzeyi olarak fakir olması, iktisadi büyüme potansiyelinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu durum Amerika ekonomisinin büyümeye bilmesi için inovasyonu gerekli kılarken, Çin ekonomisinin dünyadaki mevcut teknolojileri kullanarak bile belli bir zamana kadar büyümeyi sürdürebilme avantajına sahip olduğudur. Çin, yaşam standardı olarak Amerika'nın %50 düzeyine ulaşabildiği zaman dört kattan daha fazla demografik konumu ile Amerika'nın iki katından daha fazla ekonomik bir güç elde etmiş olacaktır. Bu durum, geleceğe yönelik, Amerika'yı telaşlandıran, aksine Çin'in güven ve hırsını arttıran önemli hususlardan biridir.

3. Amerika ile Çin Rekabeti

Çin başta olmak üzere Asya ülkelerinin dünya genelindeki etkisi hızla artmaktadır. Dünya ekonomik merkezi Asya'ya doğru kaymaya başlamıştır. Bu durum 2008 yılındaki ekonomik krizle Amerika, Avrupa gibi batı ülkelerinin diğer bölgelerden daha büyük bir zararla çıkmasından sonra daha da belirgin olmuştur. Çin günümüzde dünyadaki en büyük ticaret yapan devlete dönüşmüştür. 2014 yılında 2,343 trilyon dolar ihracatı ile dünyada ilk sırada yer almaktadır (CIA World Factbook,2015). En büyük ihracat yapan devletlerden Amerika, Japonya, ve gelişmiş Avrupa ülkeleri, 2008 yılındaki dünya iktisadi krizinden büyük ekonomik kayıplar vererek ihracattaki liderlik konumunu Çin'e kaptırmıştır. Amerika ise sanayide liderlik konumunu Çin'e kaptırmakla kalmamış, borcu çoğalarak 20 trilyon doları geçmiştir. Çin, Amerika'nın en çok borçlandığı ülkelerden biri durumuna gelmiştir (Pham, 2017). Amerika devlet aklı, yakın dönemlerde odak noktasını Avrupa ve Orta Doğu'dan Asya-Pasifik bölgesine çevirmeye başlamıştır. Özellikle Çin, Sovyetlerden sonra Amerika için başa çıkılması zor, çok yönlü ve güçlü bir rakip olarak ortaya çıkmıştır (Lee, 2019: 10).

Ekonomik gelişme, Çin'in savunma sanayisine büyük yatırımlar yapabilme imkânı sağlamıştır. Aynı anda Çin, araştırma ve geliştirmeye büyük yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu Çin'in teknolojik açıdan da Amerika'yla olan arasındaki farkın kapanmasını hızlandırmıştır. "Çin Yapımı 2025" projesi teknolojik reform niteliğindedir. Çin ekonomisi sanayi üretiminde düşük teknolojik ürünlerden ileri teknolojik üretime geçiş yapmayı amaçlamıştır (Kasım, 2020). Çin'deki bu gelişmeler, onun Amerika başta olmak üzere, ileri teknolojik ürünleri kontrolünde tutan gelişmiş ülkelerle gelecekte dünya genelinde piyasa rekabetinin kaçınılmaz olacağı ve daha da keskinleşeceği anlamına gelmektedir.

Geçen sene Çin ekonomisinin büyüme oranı yavaşlayarak %6 oranına düşmüş olsa da bu hala oldukça yüksek oran sayılır ve Çin yine hızla büyümekte olan önemli dünya sanayi ekonomisidir. O, dünya genelinde etkinliğini artırmak için yoğun çaba harcamaktadır. Eğer Çin kontrol edilemezse, dünya hegemonyası için büyük adımlar atarak, en azından Asya'da, Amerika'nın yerini alacaktır. Amerika hegemonyan olarak kaldıkça Çin hiçbir zaman Asya'ya egemen olamayacaktır (Navarro, 2016). Bu Amerika hegemonyasını kabullenmek istemeyen Çin için ekonomik, ticari, diplomatik ve askeri olmak üzere her alanda

iki süper güç arasındaki rekabetin kaçınılmaz olacağı anlamı taşır. İki büyük dünya ekonomisi arasındaki uzlaşmazlık diğer dünya ülkelerini de her yönden etkileyecektir.

Çin ekonomisi büyük ölçüde dış ticarete bağlıdır. Sanayisine ihtiyaçlı hammadde ithali ve sanayi ürünlerinin ihracatı için çoğu zaman Amerika kontrolündeki suyollarını kullanır. Kara yollarıyla yapılan ticaret sınırlıdır. Çin dünyada 4. büyük petrol üretici devleti olsa da yine dünyanın en büyük petrol ithal edici devletidir. Çin enerji tüketiminde kömür %65 ile ilk sırada yer almaktadır ve bu havanın kirlenmesindeki en önemli neden olmuştur. Bu da Çin'in enerji tüketim şeklinin değişmesini gerekli kılmıştır (E. Sinton ve G.Fridley, 2000). Kömürün kullanılmasından doğan kirlenmeyi azaltmak için Çin, enerjiyi çeşitlendirmeye yönelik uygulamalar yapmaktadır. Bu yeni enerjilere yatırımın çoğalması anlamına gelmektedir ve doğalgaza olan ihtiyacı arttırmaktadır.

Çin ekonomisinin gelişmesi ve ihtiyacın çoğalması nedeniyle Çin'in petrol ithalatı hızla yükselmektedir. 2014 yılındaki ham petrol ithalatı 6,1 milyon bl./d olmuş ve bunun 2020 yılına geldiğinde 13,1 bl./d çıkabileceği ve 2030 yılında petrol tüketiminin Amerika'yı geçeceği ön görülmektedir (EAI, 2015: 3). Çin ekonomisinin sürdürülebilir kalkınmasında sanayiye gerekli ham madde ve yakıt büyük bir stratejik önem taşımaktadır. Enerjiye olan ihtiyacın artması enerji üretiminden daha hızlı olmaktadır ve bu ithalatın çoğalarak tatmin edilmesini gerekli kılmaktadır.

Gerçekte Çin'in doğu ve güneydoğu bölgesinde çok miktarda petrol ve doğal gaz rezervleri bulunsa da bu zenginlikler konusunda bölge devletleriyle sahiplik sorunu nedeniyle problemler yaşanmaktadır. Bu yüzden ihtiyaç ithalatla karşılamak zorunda kalmaktadır. 2014 yılında Çin 6,1 milyon bl./d ham petrol ithal ederken bu 2015 yılının ilk çeyreğinde 7,4 milyon bl./d olup tarihteki en yüksek noktaya ulaşmıştır (EAI,2015: 10). Günümüzde Çin'in petrol ithalatı esas olarak deniz yolu ile gerçekleşmektedir. Afrika, Orta-Doğudan ithal ettiği petrol doğrudan Amerika kontrolü altındaki dünyevi stratejik önem taşıyan Malaka Boğazı'ndan geçmektedir ve bu durum Çin'in enerji güvenliği için gizli bir tehdit oluşturmaktadır (Zhao ve Li,2014: 4).

Stratejik önem taşıyan petrol modern ekonominin kanı olarak tanınmaktadır. Petrol kaynağına erişmek ve ulaşım yolunun güvenliğini korumak bir devlet ekonomisi için hayati önem taşımaktadır. Petrol kaynağını elde tutabilmek devletler için stratejik üstünlük kazandırmaktadır. Çin'in ithal ettiği petrolün %52,4 Orta-Doğu, %22,5 Afrika, %13,0 Rusya ve diğer kısmı Kazakistan ve Venezuela gibi devletler tarafından karşılanmaktadır (Zhao ve Li, 2014: 2). Ama petrolerin çoğu Amerika gözetim altındaki deniz yolu ile taşımakta olup bu durum Çin'i sadece petrol kaynaklarının çeşitli olmasını değil petrolün taşınma yollarının da çeşitli olmasını stratejik güvenlik bakımından zaruri kılmaktadır.

Amerika günümüzde dünyanın en büyük ekonomik, askeri ve teknolojik gücüne sahiptir. Dünya hegemonyasını ve liderlik konumunu korumak dış politikasının ana hedeflerinden biridir. Bu dünyanın herhangi bir bölgesinde hegemonya gücün ortaya çıkmasını engellemek ve güç dengelerini korumayı

Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

zaruret haline getirmiştir. Sovyetler Birliğiyle yapılan Soğuk Savaşın, Irak Savaşı ve sonra Rusya'ya uygulanan yatırımların temelinde bu vizyon yer almaktadır. Amerika'da Çin'in kalıcı bir şekilde büyümesinden, ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel açıdan etkisinin dünya genelinde artmasından ortaya çıkan rahatsızlık vardır. Dolayısıyla Çin'in gittikçe yayılcı ve otoriter politikalar izlemesinden doğan şüphe ve mevcut dünya düzenine karşı yükselen Çin tehdit algısı yaygınlaşmaktadır. Politik ve güvenlik uzmanlarına göre Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki gücü Amerika'ya yaklaşmış ve bazı alanlarda Amerika'yı geçmiştir (Corr, 2020). Amerika ise yakın dönemlerde stratejik ağırlık merkezini gittikçe Asya-Pasifik'e kaydırmıştır. İttifak arayışı sürecine girerek Japonya, Hindistan ve başka ülkelerle bu bölgede işbirliğini güçlendirmektedir. Ayrıca Amerika'nın Çin ile arasındaki anlaşmazlıklar ve gerginliğin artmasıyla ticaret savaşlarını içine alan küresel boyutta rekabet cereyan etmektedir.

4. Çin ve Amerika Stratejik Rekabetinde Orta Asya'nın Önemi

Çin'in siyasi, ekonomik ve askerî açıdan (özellikle deniz kuvvetleri) hızla yükselmesi ve gelecek dönemlerde de Amerika'dan daha hızlı bir oranda gelişmeye devam edeceği beklentisi mevcuttur. Bu Çin'deki gelişmelerin ileride mevcut dünya düzenini sarsacağına işaretleri olarak algılanmaktadır. Amerika ittifak ilişkilerini zayıflatmak değil güçlendirmek, bölgesel ve çok taraflı düzen tartışması yerine hukuka dayalı düzeni güçlendirmek ve korumaya ihtiyaç duymaktadır (Cronin, 2020). Amerika, Çin ile rekabetinde çok yönlü ve küresel rekabet stratejisi geliştirmek zorunluluğu hissetmiştir. Amerika Obama yönetiminde Bush doktrininden farklı olarak Asya Merkezli stratejiler geliştirmeye başlamış, odak noktasını Orta Doğu'dan Pasifik'e kaydırmıştır. Ancak Çin'in sadece Pasifikte değil, Pakistan aracılığıyla Hint Okyanusunda da etkisini arttırmaya başlaması daha geniş stratejiye ihtiyaç hissettirmiştir. Trump yönetiminde Hint-Pasifik stratejileri geliştirilerek hayata geçirilmeye başlamıştır. Çin'e karşı savaşı kazanabilmek için ittifaka ihtiyaç olduğuna dair Amerika'daki her iki parti aynı görüşü benimsemiş durumdadır (Corr, 2020). Japonya'dan Hindistan'a kadar bölgedeki ülkelerle güvenlik açısından işbirliklerinin artırılmasına gayret gösterilmiştir. Bununla Asya'da yeni bir güç dengesi oluşturmak, Washington liderliğinde Asya'da istikrar ve güvenlik sağlamak ve Amerika karşıtı hegemonya gücün ortaya çıkmasını önlenmek istenmiştir. Bu politikalar, Çin bilim adamları ve yönetmenleri tarafından Çin'i kuşatmak olarak okunmaktadır. Bu durum karşısında Çin hükümeti, çok dikkatli davranmakta ve Amerika'yla herhangi bir olumsuz ilişkiye girmekten kaçınmaktadır. Çin bilim adamları ve yetkililer alternatif kendi stratejik vizyonunu savunmuştur. Menfaatlerini Asya Pasifik'le sınırlı tutmayı aksine batıya yönelmeyi uygun bulmuştur. Uzmanlar bunun faydasını şöyle sıralamaktadır:

“İlk olarak, batıda Çin ve Amerika arasında askeri rekabet riski mevcut değildir, aksine büyük işbirliği potansiyeli vardır çünkü her iki devletin Afganistan ve Pakistan kendi içine alan bu bölgenin istikrarının korunmasında ortak çıkarları vardır.

İkinci olarak, o (yani Çin'in batıya yönelmesi) Amerika'nın re-balans stratejisiyle karşı bir tepki diyen görüşü inkâr etmekte ve onu jeopolitik yeniden dengeleme strateji düşüncesi diye görüş sergilemektedir” (Antoine, 2015: 6).

Gerçekte, Çin devlet aklı Amerika'yla olan rekabette herhangi bir sıcak savaşın yaşanmasını şimdilik kendi menfaatleri için uygun görmemekte, Amerika stratejini ya da onun tavırlarını yanlış anlayarak doğrudan Amerika'yla rekabet alanına girmekten doğabilecek herhangi bir riski göze almak istememektedir. Bunu önlemek ve zaman kazanmak Çin için faydalı olarak görülmüştür. Amerika Asya'ya yönelirken Çin de ona karşı koymak yerine şimdi manevralarla yetinmeyi ve güç elde etmeyi uygun bulmuştur. Çin tabiriyle “Tanrının lütf ettiği büyük pasta” diye adlandırdığı Orta Asya'yı içeren batı istikametinde ilerlemeyi avantajlı bulmuştur (Tanrıdağlı, 2019).

Orta Asya Çinlilerin dünyası ile Çinli olmayanların dünyası arasındaki önemli iletişim merkezidir (Wang, 2017: 16). Asya Pasifikte müdafaayı ön planda tutmak, fakir ve kendine karşı direnebilecek durumda olmayan zayıf devletlerden oluşan Orta Asya'yı içeren batı istikametinde etki alanını genişletmek batı stratejisinin ana hedeflerindedir. Bölge geniş topraklara sahip olmasına rağmen demografik açıdan zayıftır. Çin'in ihtiyaç duyduğu alan ve bol enerji kaynakları bulunmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya'da geleneksel etki sahibi olan Rusya kendi iç problemleri ve dış etkenlerden dolayı gittikçe güç kaybetmektedir ve ekonomik açıdan Çin'e olan bağımlılığı artmaktadır. Bu alanda Çin Amerika'dan daha avantajlıdır. Bunun sebepleri ise Afgan Savaşı'nda Amerika'nın iyi bir sonuç alamaması ve İslam ülkelerinde itibar kaybetmesidir. Ayrıca, bölgedeki devletlerin çoğu Müslüman ülkelerdir ve Amerika'ya karşı düşmanlık duyguları daha güçlüdür. İslam dünyası ise bölünmüş, aralarında fikir birliği ve dayanışma eksikliği vardır, çoğunluğu fakir ve modern sanayi alt yapısına sahip değildir (Kasim, 2019: 908-914). Diğer taraftan Amerika coğrafik açıdan Çin ile Rusya'nın Orta Asya'da elde ettiği avantaja sahip değildir (Rumer, Sokolsky ve Stronski, 2016). Daha da önemlisi otoriter, modern devlet anlayışından mahrum ve rüşvet yaygın olduğundan ÇKP ile benzerlikleri Amerika'dan fazladır. Bu yüzden Çin para diplomasisiyle bu ülke liderlerini satın alma konusunda daha büyük bir avantaja sahiptir.

Amerika bölgede dezavantajları olmasına rağmen Orta Asya'ya olan ilgisini kaybetmemiştir. Yakın zamanlarda bölgeye olan ilgisi daha da artmıştır. O, Çin'den önce “Yeni İpek Yolu” fikrini ortaya koymuş olup Afganistan'ı merkez yaparak Orta Asya'yı dünya piyasasına açmak ve enerji kaynaklarını Hint Okyanusuna taşımak istemiştir. Lakin Afganistan'daki başarısızlıklarından ve bölgedeki işbirliğinin eksik olmasından dolayı bunu gerçekleştirememiştir. Ayrıca, Rusya ve Çin'e göre bölgede etkisinin yetersiz olması, coğrafi uzaklığı, Çin ile Rusya'nın bölgede beraber hareket etmesi ve Orta Asya diktatör rejimlerin demokratik düşünceye sahip Amerika'dan otoriter Çin ve Rusya'yı tercih etmeleri de fazla olumlu bir sonuç elde edememesinde etkisini gösterdiği söylenebilir.

Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

Çin Başbakanı Xi Jinping 2013 yılında Kazakistan ziyaretinde Yol Kuşak girişimi projesini ilk defa yabancı bir ülkede dile getirmiştir. Böylece Çin'in gelecek menfaatleri açısından Orta Asya'nın ne kadar önemli olduğunun altını çizmiştir. "Kuşak Yol Girişimi" ile "Çin Yapımı 2025" geostratejik ve ekonomik açıdan Amerika ve diğer devletlerin dikkatini çekmiştir (Lee, 2019: 23). Dolayısıyla Çin'in Orta Asya'daki ekonomik etkisi Rusya'yı geçmiş durumda, bölgenin geleceği belirsiz olup büyük güçlerin etki alanını genişletmek istediği rekabet alanına dönüşmüştür (Kim ve Indo, 2013: 276). Amerika Afganistan aracılığıyla Orta Asya'ya açılmayı önceden planlamıştır. Bölge bol doğal kaynaklarının olmasıyla beraber rakip ülkelerden hem Çin'e hem de Rusya ve İran'a doğrudan komşu olması sebebiyle Amerika açısından stratejik önem taşımaktadır. Çin tehdidine karşı ittifak oluşturmada sadece demokratik ülkeler değil Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'ne üye olan diktatör ülkeleri bile Amerika kendi safına çekmek istemiştir (Corr, 2020: 3).

Amerika, Çin'in merkantilist politika izleyerek uluslararası kurallara uymadığı, korumacı ve eşitsiz rekabet yöntemleriyle rakipleri üzerinden avantaj sağladığından ve kendisinin ticaret açığının da bundan kaynaklandığının iddiasındadır (Hubbard ve Navarro,2011: 15-6). Tramp hükümetinin de bu fikirle hareket ederek Çin ile ticari savaş başlattığı bilinmektedir. Çin ürünlerinin Amerika piyasasına girmesinde bazı düzenlemeler getirilmiş ve vergi oranında yükseltmeler yapılmıştır. Böylece Çin ürünleri Amerika piyasasındaki eski avantajını kaybetmeye başlamıştır. Çin'in batıya yönelmesinde ve Orta Asya politikasında Amerika'yla olan ilişkileri ve enerji güvenliğinin etkisi büyük olmuştur (Kevin, 2006). Ayrıca, Orta Asya güzergâhından geçecek olan Kuşak ve Yol projesi Çin sanayi ürünlerine alternatif pazar bulmak görevi de üstlenmiştir. Bu gelişme Çin açısından batıya açılma kapısı, enerji ve hammadde kaynağı, kültürel ve siyasi etkisini artırmadaki ideal alan olarak görülen Orta Asya'nın önemini daha da arttırmıştır. Çin Yapımı 2025 ve bununla birlikte hızla gelişmekte olan ileri teknolojik sektörleri geniş bir ihracat pazarına ihtiyaç duymaktadır. Hızla büyümekte olan Avrasya ve Afrika pazarı Çin ürünleri için avantaj sağlayabileceği doğal seçenek ve potansiyel market olarak görülmektedir. Piyasaya açılma kapısı konumundaki Orta Asya daha Çin ihracatında ve hammadde ithalatında önemli bir stratejik vizyon üstlenmektedir.

Harita 1. Orta Asya Coğrafik Konumu

Kaynak: <https://www.freeworldmaps.net/asia/central/political.html> 2020.

Avrupa ise Orta Asya’da enerji, insan hakları, demokrasi gibi konulara öncülük vermişse de Çin ve Rusya’yla olan rekabetten ve bölgenin yüzleştiği güvenlik tehdidinden dolayı diğer alanlara da ilgi göstermeye başlamıştır. 2012 yılında Avrupa konsülü karar alarak güvenlik alanında da gelecekte Orta Asya’yla işbirliğini güçlendireceğini belirtmiştir (Melvin, 2012: 3). Amerika bölgedeki kendi yetersizliğinin farkına vararak Avrupa, Hindistan gibi ortak çıkarları olan ülkelerle Orta Asya’da işbirliğini teşvik etmektedir. Çin batı stratejisinin bir kısmı olarak Orta Asya’da Amerika ve Hindistan etkisine karşı koymayı gelecek hedeflerinden biri olarak belirtmiştir (Clarke, 2013: 2-5).

Amerika, Çin’in Orta Asya’da gittikçe artmakta olan etkisine ilgisiz kalmak istememiştir. Orta Asya ülkelerinin kendi güvenliği konusunda daha fazla ilgi göstermesi için teşvik etmektedir (Kim ve Indo, 2013: 275). Özbekistan başkanı diktatör İslam Kerimov’un ölümünden sonraki yönetim değişikliği ve yeni hükümet, reform ve demokrasiye meyilli eylemler yapmaktadır. Kazakistan’da da yönetim değişikliği yaşanmıştır. Ayrıca, Doğu Türkistan’da Müslüman Türker’e uygulanan baskı ve kültürel soykırımın Uygurlardan başka Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatar gibi başka topluluklara da uygulanmaya başlaması nedeniyle Orta Asya’da liderlerin Çin’i destek vermesine ya da susmayı tercih etmesine rağmen toplumda Çin’e karşı sempatinin yerini korku devralmaya başlamıştır. Bu husus Amerika için bölgeyle irtibatlarını geliştirmenin ve etkisini güçlendirmenin yeni fırsatı olarak değerlendirilmiştir. 2019-2025 Orta Asya stratejisinde, Amerika’nın C5+1¹ diplomatik platformu ve CASA-1000 projesi aracılığıyla Orta Asya ülkeleriyle işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu durumda Avrupa gibi aynı görüşü paylaşan güçlerle beraber Orta Asya’nın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumasına yardımcı olacağı, eğitim, demokrasi kuruluşu, ekonomi,

¹ C5+1-Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan + ABD

Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

ticaret ve alt yapı kurumlarının gelişmesi için yardımda bulunacağı ve ortaklık yapmaya kararlı olduğunu belirtilmiştir (US Department of State, 2020). ABD Dışişleri Bakanlığı başkanı Mike Pompeo, 2020 Orta Asya ziyaretinde “Orta Asya için refah istiyoruz; Orta Asya'daki her ülkenin, bölgedeki başka bir devletin dilencisi veya uydusu değil, bağımsız ve egemen olmasını istiyoruz” diyerek Amerika'nın bölgeye yönelik politikasını tekrar dile getirmiştir (Mansour, 2020).

5. SONUÇ

Çin'in oldukça hızlı bir şekilde yükselmesi dünya ekonomik ve siyasi dengelerini derinden etkilemektedir. Ekonomik, teknolojik, askeri ve ticari açıdan Amerika'yla olan farkın hızla kapanması, hatta bazı alanlarda onu geçmesi, ortalama büyüme hızının Amerika'dan daha yüksek oranda devam etmekte olduğundan toplam devlet gücünün Amerika'yı geçebilmesi sadece an meselesi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç önlem alınmadığı takdirde İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika liderliğinde oluşturulmuş dünya düzeninin sarsılmasına neden olabilecektir. Liderlik konumunu kaybetme endişesi Amerika'nın stratejik ağırlığını Asya'ya yöneltmesine neden olmuştur. Amerika stratejisine alternatif olarak ve eskiden hayal etmekte olduğu hegemonya arzusunu gerçekleştirmek için Çin daha da avantajlı konumda olduğu batı istikametine yönelme stratejisini belirlemiştir. Buna Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan Orta Asya devletleri başta olmak üzere çoğunluğun Müslüman toplumundan oluşan doğal kaynak açısından zengin ama fakir olan zayıf ülkelerin mevcut durumu, teşviki rol oynamıştır.

Çin bu bölgelerde ekonomik, teknolojik ve askeri olarak rakipsiz olduğu, batı stratejisiyle ve buna hizmet eden Kuşak Yol projesiyle Pamir'den Atlantis'e kadar olan geniş coğrafyada rakipsiz, lider statüsüne kavuşabileceğine inanmaktadır. Batı istikametinde kendi konumunu pekiştiren Çin, bundan güç alarak daha güçlü bir şekilde Pasifikte Amerika'yla rekabet edebilir. Çin'in batı stratejisi doğrudan Amerika'nın Afganistan başta olmak üzere Avrasya coğrafyalarındaki menfaatlerini doğrudan etkilediği için sessiz kalması zordur. Bu yüzden Orta Asya Çin için önemli olduğu kadar Amerika açısından da önemi artmıştır. Rusya'nın bölgedeki etkisinin giderek azalması ve Çin etkisinin gittikçe güçlenmeye devam ederek gelecekte bölgeye tek başına hâkim olması Amerika açısından iyi bir sonuç değildir. Ama tek başına Orta Asya'da Çin'le yarışmada zorluklarla karşılaşabileceği düşüncesiyle aynı görüşteki ülkelerle işbirliği arayışı içerisine girmiştir. Böylece Orta Asya'da cereyan eden büyük güçlerin rekabetinin tekrar ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

KAYNAKÇA

- Antoine, B. (2015). Rebalancing China geopolitics, "One Belt, One Road": China, Great Leap Outward. *European Council on Foreign Relations*, (2015): 6-8.
- Clarke, M. (2013). China's Strategy in “Greater Central Asia”: Is Afghanistan The Missing Link?, *Asian Affairs: An American Review*, 40 (1): 1-19.

- Corr, A. (2020). Defeating China: Five Strategies, *Journal of Political Risk*, 8 (4): 1-8.
- Cronin, P. (2020). *Make No Mistake, China Really Does Want to Dominate the Pacific*. Erişim Tarihi: 08.03.2020, <https://www.hudson.org/research/15792-make-no-mistake-china-really-does-want-to-dominate-the-pacific>.
- Dünya Bankası. (2015). Total reserves (includes gold, current US\$). Erişim Tarihi: 01.12.2019, <http://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD> , 2015.
- EAI. (2015). *China: International energy data and analysis*, U.S. Energy Administration. Erişim Tarihi: 04.02.2020, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/China/china.pdf May 14, 2015.
- E. Sinton, J. And G. Fridly, D. (2000). What Goes Up: Recent Trends in China's Energy Consumption, *Energy Policy*, 28 (10): 671-687.
- Hubbard, G., and Navarro, P. (2011). *Seeds of Destruction*. Pearson Education.
- Kasim, M. (2019). Engagement to Rivalry: American Relations with China since the End of the Cold War. *Journal of Social and Political Sciences*, 2 (4): 906-916. DOI: 10.31014/aior.1991.02.04.129
- Kevin, S. (2006). China Turns West: Beijing's Contemporary Strategy Towards Central Asia, *Pacific Affairs*, 79 (2): 205-224.
- Kim, Y., and Indeo, F. (2013). The New Great Game in Central Asia Post 2014: The US "New Silk Road" Strategy and Sino-Russian Rivalry, *Communist and Post Communist Studies*, 46 (203): 275-286.
- Li, J. (2014). The Silk Road Economic Belt, Eurasian Economic Union and Sino-Russian Cooperation. *E Luo Si Xue Kan*, 4(23): 7-18.
- Mansour, M. (2020). *New US Strategy in Central Asia*. Erişim Tarihi: 27.02.2020, <http://www.khilafah.com/new-us-strategy-in-central-asia/>.
- Melvin, N. (2012). The EU Needs a New Values-Based Realism for its Central Asia Strategy, *EUCAM Polciy Brief*, (28): 1-6.
- Navarro, P. (2016). *Crouching Tiger: What Means China's Militarism for The World*, Prometheus Books.
- Pham, P. (2017). *Who Has Most To Lose From A U.S.-China Trade War?*. Erişim Tarihi: 01.11.2019, <https://www.forbes.com/sites/peterpham/2017/12/25/who-has-most-to-lose-from-a-u-s-china-trade-war/#46c8029e70e6>.
- Rumer, E., Sokolsky, R., and Stronski, P. (2016). *U.S. Policy Toward Central Asia*. Erişim Tarihi: 04.12.2019, <https://carnegieendowment.org/2016/01/25/u.s.-policy-toward-central-asia-3.0-pub-62556>.
- Tanrıdağlı. F. (2019). *Küresel Güç Olma Sevdası: Çin Rüyası*. Çınaraltı Yayın. İstanbul.
- The Associated Press. (2020). *China Manufacturing Plunges in February Amid Virus Controls*. Erişim Tarihi: 14.02.2020, <https://www.nytimes.com/aponline/2020/02/28/business/bc-virus-outbreak-china-manufacturing-slump.html>.

Çin ve Amerika Rekabetinde Orta Asya'nın Konumu

- TheWorldFactbook. (2015). *China*. Erişim Tarihi: 19.03.2020, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>, 2015.
- US Department of State. (2020). *United States Strategy for Central Asia 2019-2025*. Erişim Tarihi: 26.02.2020, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/FINAL-CEN-Strategy-Glossy-2-10-2020-508.pdf>.
- World Population Review. (2020). *GDP Ranked by Country 2020*. Erişim Tarihi: 11.03.2020, <http://worldpopulationreview.com/countries/countries-by-gdp/>.
- Yifu, L. (2011). China and the Global Economy, Lunc Heon Address. *China Economic Journal*, (4): 1-14. DOI: 10.1080/17538963.2011.609612
- Wang, F. (2014). *The China Order: Centralia, World Empire and The Nature of Chinese Power*. State University of New York Press. US.
- Zhào, X., and li, T. (2014). zònghé guǎnlǐ bù, shíyóu duìwài yīcún dù yǔ zhōngguó shíyóu ānquán —jīyú “yīdài yīlù” zhànlüè de shìjiǎo. Erişim Tarihi: 14.01.2020, www.sic.gov.cn/News/466/5381.htm.